

Проблеми приватного підприємництва у промисловості радянської держави періоду нової економічної політики в російській історіографії 20-х рр.

I.V. Tkachenko

Problems of private enterprise in industry of the soviet state in the period of new economic policy in Russian historiography of 20th years

У статті розглянуті погляди ініціаторів, розробників та дослідників нової економічної політики щодо проблеми використання приватного підприємництва у промисловості радянської держави. Лідер більшовиків В.І. Ленін, його соратники, вчені-економісти, юристи, керівники-господарники різних рівнів у своїх працях пояснювали необхідність залучення приватного капіталу у промисловість, наголошуючи на необхідності жорсткої регламентації його діяльності; аналізували масштаби залучення приватної ініціативи у промисловий сектор економіки; визначали шляхи обмеження діяльності приватників та необхідність ліквідації елементів ринкової економіки. Автор статті робить висновок про відсутність в дослідженнях 20-х років обґрунтування виробничо-економічних переваг соціалістичного сектору промисловості над капіталістичним.

Ключові слова: приватна промисловість, перехідна економіка, орендні підприємства, кустарно-реміснича галузь, обмеження підприємництва, податкова політика, згортання приватної промисловості.

In the article the views of initiators, developers and researchers of new economic policy are considered concerning the problem of the use of private enterprise in industry of the soviet state. The leader of bolshevists V.I.Lenin, his companion-in-armses, scientists, economists, lawyers, leaders-managers of different levels in the works explained the necessity of bringing private capital in industry, marking the necessity of hard regulations of his activity; analysed the scales of bringing private initiative in the industrial sector of economy; the ways of limitation of activity of private traders and necessity of liquidation of elements of market economy. The author of the article makes the conclusion that in researches of 20th years there is absence of substantiation of productive and economic advantages of socialist sector of industry above capitalist.

Key words: private industry, transitional economy, the rent enterprises, the domestic industry, limitation of enterprise, tax policy, rolling up of private industry.

Період нової економічної політики поєднував різні соціально-політичні тенденції. Тому писати його історію завжди було непросто, адже дослідникам не вдавалось втриматись від тенденційної інтерпретації подій та процесів. Запровадження нової економічної політики викликало до життя капіталістичні елементи. В той же час їх існування в економіці країни вступало у протиріччя з положеннями політичної доктрини правлячої більшовицької партії про необхідність завершення експропріації буржуазії. Дана обставина вплинула на формування завдань, що стояли перед дослідниками 20-х рр., які вивчали проблеми приватного капіталу. Вони повинні були виявити місце приватного сектору в промисловості країни та визначити методи і найближчі перспективи боротьби з капіталістичними елементами.

Доробок російських дослідників 20-х рр. ХХ ст., які вивчали проблеми приватнопідприємницької діяльності у промисловості, частково проаналізований у наукових працях сучасних українських вчених Ю.П. Волосника [1], О.А. Пиріг [2], О.О. Сушка [3]. Однак, ціла низка досліджень зазначеного періоду, які містять багатий фактичний матеріал та представляють різні точки зору на проблему залучення приватного капіталу в економіку країни, все ще залишається поза увагою науковців.

Метою даної статті є проаналізувати праці російських дослідників непу 20-х рр., в яких висвітлювались питання відновлення, функціонування та згортання приватної промисловості радянської держави у період непу.

Сучасні дослідники звертають увагу на те, що в літературі 20-х рр. для визначення приватного сектору застосовували різні поняття політико-економічного змісту, серед яких найчастіше вживаними були "приватний капітал" та "приватне підприємництво". В даному випадку не брались до уваги категорії суто економічного змісту, такі як "капітал" чи "розширене відтворення", що належать до інших суспільних наук [3, с. 34-35]. Вищеназвані поняття використовували щодо приватних орендарів та приватних власників у промисловості.

Питання розробки економічного курсу більшовицької партії після приходу до влади та практичні завдання щодо її реалізації знайшли своє

відображення у роботах В.І. Леніна [4-11]. Крах політики "воєнного комунізму" змусив лідера правлячої партії задекларувати необхідність зміни економічної політики, впровадження елементів ринкових відносин, допущення приватного капіталу в господарство країни. Однак, оголошені зміни виявились лише тактичними кроками з метою збереження влади. Майже одночасно з оголошенням непу В.І. Ленін у своїх роботах виступив ініціатором жорсткого контролю з боку держави за діяльністю капіталістичних елементів.

Розробка основних положень непу та механізмів їх реалізації була здійснена керівниками більшовицької партії та радянської держави М.І. Бухаріним [12], О.І. Риковим [13], Ф.Е. Дзержинським [14]. Вони стояли на позиціях визнання непу як політики перехідного періоду, яка є засобом досягнення основної мети – побудови соціалістичної економіки. Приватному капіталу на даному шляху відводилась допоміжна і тимчасова роль. В цілому роботи В.І. Леніна та його соратників позначені впливом комуністичної ідеології та упередженим ставленням до приватного капіталу як складової економіки 20-х рр. і тому однобічним висвітленням його місця і ролі. Певна позиція щодо проблем непу відображена також у працях Л.Д. Троцького [15].

Вчені-історики протягом 20-х рр. майже не займались проблемами нової економічної політики. Однак, окремі їх представники висловлювали думки з приводу змін у економічному житті країни. Зокрема, у статті М.М. Покровського "Советская глава нашей истории" [16], присвяченій сьомій річниці Жовтневої революції, дослідник виклав своє бачення причин та наслідків введення політики "воєнного комунізму", назвавши її часом, коли "економіка повинна була танцювати під дудку політики" [16, с. 87], а також охарактеризував перші роки непу (1921-1923 рр.) як "період реакції проти "воєнного комунізму", період первинного непу, з його ілюзіями з обох сторін" [16, с. 89].

Вивченням непу у 20-ті рр. займались російські вчені-економісти, які на той час працювали за кордоном. Так, у статті С.М. Прокоповича "Что дал России нэп" [17], написаної у 1926 р., розкриваються характерні риси нової економічної політики, які відрізняли її від "воєнного комунізму". Вчений подає

аналіз результатів непу у сільському господарстві, робить висновок, що без модернізації промисловості її подальший розвиток не можливий. С.М. Прокопович стверджує, що неп вичерпав себе з ліквідацією "воєнно-комуністичних" засад, оскільки не ліквідував при цьому одержавлення великої промисловості, зовнішньої торгівлі, банківської справи та не створив системи правових гарантій власності. В 1926 р. вчений ще сподівався, що об'єктивні умови змусять владу розширити приватну ініціативу, створити юридичні гарантії власності, залучити іноземний капітал.

Не менш цікавою для дослідника є праця російського економіста та історика народного господарства Росії Б. Бруцкуса "Народное хозяйство Советской России, его природа и его судьбы" [18], написаної за кордоном у 1929 р. В ній вчений формулює концепцію перехідного періоду в Росії, основним змістом якого вважає не боротьбу соціалізму з капіталізмом, а соціалізму з приватним господарством. Аналізуючи процеси в економіці періоду непу, Б. Бруцкус стверджує, що економічна доцільність повсякчас приносилась у жертву політичним цілям, відбувалось планомірне знищення інституту власності, відкидалися її конструктивні сторони. Дослідник робить висновок, що відновлення народного господарства відбулось не завдяки соціалістичній організації, а не зважаючи на неї.

У зв'язку з політичною актуальністю та практичним значенням проблеми використання приватного капіталу до роботи з його дослідження було залучене широке коло дослідників, до складу якого входили вчені, економісти, представники центральних та місцевих господарських органів. Першими були опубліковані збірники статей, окремі видання та статті у спеціальних економічних журналах, які розглядали процес формування приватного сектору промисловості. Зокрема, 1923 р. вийшов друком збірник статей комісії при РПО "На новых путях. Итоги новой экономической политики. 1921-1922 годы", третій випуск якого був присвячений проблемам промисловості [19], у якому широко представлений використаний дослідниками статистичний матеріал, що демонстрував основні тенденції у промисловості країни у перші роки непу.

Основні тенденції формування різних соціальних секторів промисловості знайшли відображення у статистико-економічному щорічнику "Народное хозяйство России за 1921-22 гг." [20]. Так, вміщена у ньому стаття Г. Наумова присвячена висвітленню проблем організації промисловості, процесам формування її приватно-орендного сектору. Вказуючи на недоліки в організації роботи даного сектору економіки, автор запропонував шляхи їх подолання [21].

Певний аналіз процесів, які відбувались протягом першого року непу у промисловості, в тому числі її приватному секторі, було зроблено головою ВРНГ РСФРР П.О. Богдановим у статті "Некоторые итоги работы ВСНХ" [22]. Окремі моменти формування приватного сектору промисловості знайшли відображення у збірнику статей "Промышленность на переломе" [23] та монографії М. Святицького "Организация Российской государственной промышленности" [24]. Однак, цілісної картини залучення приватного капіталу у промисловість названа література не представила.

Більш ґрунтовний аналіз формування приватного сектору промисловості здійснив Я.С. Розенфельд у монографії "Промышленная политика СССР: 1917-1925 гг." [25], присвятивши даній проблемі окремий розділ. Автор перерахував та виклав короткий зміст документів, які дозволяли відкриття приватних підприємств різних організаційних форм, та зробив висновки, що дублювали офіційну точку зору про незначні місце і роль приватної промисловості в економіці країни.

Частина праць була присвячена висвітленню формування окремих організаційних форм приватної промисловості та певним аспектам їх функціонування. Так, за результатами обстеження кустарної промисловості, проведеного в 1925 р., вийшов збірник статей "Кустарная промышленность СССР" [26]. До нього увійшли статті, в яких розглядались питання кредитування кустарної промисловості, основні складнощі процесу організації дрібного виробництва, висвітлювались особливості функціонування окремих промислів.

З початком непу для держави та приватних підприємців надзвичайно гостро постала проблема оподаткування. Донести елементарну інформацію до

платників про введені податки допомагала науково-популярна література, прикладом якої була брошура "Государственные и местные денежные налоги и сборы" [27], видана у системі політичної просвіти.

Грунтовний аналіз системи податків, яку було створено у перші роки непу, здійснено у монографії співробітника фінансово-економічного бюро Наркомфіну П.П. Гензеля "Система налогов Советской России" [28]. Автор подає вичерпні характеристики податків та механізмів їх вилучення, порівнює з податковими системами інших країн. На відміну від численної літератури 20-х рр., де відсутні посилання на джерела, вказана монографія вказує джерела, в яких були опубліковані декрети і постанови, що створили законодавчу базу оподаткування. В цілому, дана робота відрізняється науковістю, однак, не позбавлена висновків про необхідність класового підходу при формуванні податкової системи радянської держави.

Робітничому питанню у приватній промисловості була присвячена праця Г. Белкіна [29], в якій висвітлювались умови праці у приватному секторі промисловості на початку непу, боротьба профспілок та інспекції праці проти порушень прав робітників та незаконної діяльності приватників. Автор наводить значну кількість фактів порушень трудового законодавства на приватних підприємствах, зафіксованих контролюючими органами, що демонструє підвищений інтерес держави до діяльності приватного капіталу.

Значно більше інформативного та аналітичного матеріалу щодо процесу формування та функціонування приватного сектору промисловості країни подавали статті, опубліковані у спеціальних економічних журналах "Местная промышленность и торговля", "Народное хозяйство", "Плановое хозяйство", "Экономическое строительство", "Экономическое обозрение". Авторами публікацій частіше були безпартійні економісти, які мали авторитет у наукових колах ще до революції, а також господарники різних рівнів. Так, дослідники Ю.П. Горошков [30], М. Кролюницький [31], Л.Ш. [32], В. Борисовська [33], Д.А. Городисський [34], В. Моргенштієрн [35], Є.П. Петров [36, 37], А.О. Гур'єв [38] аналізували законодавчу базу даної соціальної форми промисловості, визначали періоди та основні тенденції її становлення, називали складнощі та

перешкоди у даній справі, висвітлювали механізми виникнення організаційних форм приватної промисловості та системи їх оподаткування і кредитування. Будучи науковцями та практиками вони розкривали виключно діловий бік справи, не вдаючись до пропагандистських прийомів, використовували значний за обсягами статистичний матеріал, здійснювали його науковий аналіз.

Погодившись на використання приватного капіталу в економіці країни, радянська держава протягом першої половини 20-х рр. стримувала його розвиток періодичним посиленням тиску. Не зважаючи на це, результати використання приватної ініціативи були несподіваними для партійно-державного керівництва, оскільки вражали своєю масштабністю. Така ситуація змусила лідерів партії і держави перейти від політики обмеження приватного капіталу до його витіснення, що знайшло своє відображення в історіографії другої половини 20-х рр.

Результатом обстеження приватного сектору економіки країни, здійсненого в 1926 р. за наказом Ф.Е. Держинського комісією ВРНГ, став вихід збірника статей за редакцією А.М. Гінзбурга, присвяченого питанням розвитку приватного капіталу в СРСР [39]. Авторами статей були відомі на той час російські дослідники А.М. Гінзбург, Ф.Г. Дубовиков, Н. Воробйов, А.А. Дезен, Г.В. Постніков, Я.Р. Емдін, Г. Белкін, В.В. Борисовська, В. Білостоцький. Використавши значний фактичний матеріал, вони здійснили його науково-теоретичний аналіз, продемонстрували масштаби роботи та значення приватного капіталу у ценовій, дрібній та кустарній промисловості, визначили роль приватної ініціативи в оренді промислових підприємств, висвітлили систему оподаткування і кредитування, правове становище приватного капіталу та висвітлили соціальні проблеми працівників приватних підприємств. У більшості вміщених до збірника статей просліджується неупереджене ставлення до приватного капіталу.

Грунтовним дослідженням еволюції приватного підприємництва в роки непу можна вважати працю Ю. Ларіна "Частный капитал в СССР" [40]. Автор на базі широкого фактичного матеріалу показав походження приватного капіталу в роки непу, способи накопичення коштів приватними підприємцями,

визначив незначні роль і місце приватної промисловості в економіці країни. Зміст книги демонструє вороже ставлення дослідника до приватного капіталу, в той же час приватне виробництво він поділяв на капіталістичне, організоване з використанням найманої праці, та трудове, що являє собою просте товарне господарство без найманих працівників. Важливим для дослідження є останній розділ книги, де ставляться завдання найближчих років, спрямовані на витіснення приватної ініціативи з економіки країни.

Шляхи зміцнення позицій буржуазії в роки непу, проблеми функціонування приватного капіталу в промисловості, систему його кредитування та оподаткування, питому вагу в економіці країни дослідив І.Г. Мінгулін у праці "Пути развития частного капитала" [41]. Він стверджував, що накопичення коштів приватниками відбувалось у даний період кримінальним шляхом. Для збереження своїх господарських позицій, за твердженням автора, підприємці створювали замкнену систему обертання приватного капіталу. Однак, діяти ефективно у даному напрямку їм не вдавалось, оскільки держава шляхом кооперування, державного постачання та кредитування дрібних виробників виривала їх з-під впливу приватних підприємців. І.Г. Мінгулін визначив також залежність розподілу приватних підприємств по галузях від їх технічного стану та рівня концентрації.

Відкрито ворожим ставленням до приватного підприємництва відрізняється праця заступника прокурора СРСР І.С. Кондурушкіна "Частный капитал перед советским судом: Пути и методы накопления по судебным и ревизионным делам 1918-1926 гг." [42], що підтверджують навіть визначення приватника – "хижаки", "накип". Автор висвітлює діяльність приватного капіталу виключно з точки зору порушення останнім законодавства, використовуючи при цьому матеріали численних судових справ, заведених у кінці 20-х рр. на приватних підприємців.

Існування капіталістичного сектору промисловості негативно оцінював О. Куперман у монографії "Социально-экономические формы промышленности СССР" [43]. Автор стверджував, що приватний капітал чинив спротив розвитку усупільненого сектору, дезорганізував ринки сировини та цінову політику.

Наведені факти дослідник використовував для обґрунтування позиції про необхідність обмеження та витіснення приватної промисловості. В той же час, визнаючи факт існування різних соціальних секторів даної галузі, подавав аналіз процесів у них та пропонував заходи на найближче п'ятиріччя.

Праця О. Фабричного "Частный капитал на пороге пятилетки: Классовая борьба в городе и госаппарат" [44] являла собою частину роботи з вивчення класової боротьби в СРСР, яку проводив Інститут радянського будівництва і права. В ній діяльність приватного капіталу оцінена як діяльність "класового ворога", подана інформація про методи боротьби з приватником у різних сферах економіки. Автор детально висвітлив способи "виживання", які використовували приватні підприємці з метою уникнення тиску з боку держави, характеризуючи їх дії як незаконні. Поява даної роботи свідчила про незворотність курсу керівництва країни на витіснення приватного капіталу з економіки.

Проблеми боротьби з приватним капіталом у дрібному виробництві розглядались у журнальних статтях, написаних керівниками-господарниками. Зокрема, даному питанню присвячені дві статті начальника управління місцевої промисловості ВРНГ РСФРР Д. Шапіро [45, 46]. Автор подає класифікацію дрібної приватної промисловості, вважає за необхідне кооперування кустарно-ремісничого виробництва з метою його захисту від експлуатації приватника, перераховує завдання промислової кооперації, стверджує про відсутність правової урегульованості становища кустарів та ремісників. Широке коло питань функціонування кустарної промисловості країни висвітлене також у статтях І. Квірінга [47], О. Бішева [48] та Б.А. Гухмана [49].

Найефективнішим інструментом витіснення приватної промисловості наприкінці 20-х рр. стала кредитно-податкова система. Класовий характер податків вивчали дослідники М. Ржевуський [50], Г.В. Постніков [51], П.К. Казаков [52], Ф. Раденький [53] Подаючи інформацію про види, строки кредитів та умови їх надання приватникам, вони робили висновки про необхідність використання податково-кредитної системи як засобу регулювання накопичення коштів у приватному секторі.

Таким чином, у 20-ті рр. ХХ ст. різні аспекти діяльності приватних промисловців активно досліджувались політиками, вченими-економістами, юристами та керівниками-господарниками різних рівнів. Роботи даного періоду базувались на матеріалах статистики, звітах профспілок, інспекції праці, результатах обстежень Народного комісаріату робітничо-селянської інспекції та судово-слідчих матеріалах. Центральними були проблеми визначення ролі приватного капіталу в економіці країни в цілому і її промисловому секторі зокрема та методів його регулювання, обмеження, згортання. Більшість праць даного періоду були написані під впливом більшовицької ідеології, автори яких змушені були обґрунтовувати і виправдовувати, забезпечувати історичну легітимність сучасності. Основний висновок, зроблений радянськими дослідниками, полягав у тому, що ефективність роботи капіталістичного сектору промисловості була нижчою, ніж соціалістичного. Однак, виробничо-економічну перевагу соціалістичного господарства над капіталістичним їм довести не вдалось. Праці кінця 20-х років були позначені відкрито ворожим ставленням до приватного капіталу, а їх автори активно пропагували ідею необхідності остаточного його витіснення з промислового сектору економіки країни. Більшою об'єктивністю відрізнялись праці російських дослідників, які у 20-ті рр. працювали за кордоном.

ЛІТЕРАТУРА

1. Волосник Ю.П. Нова буржуазія України та розвиток приватнопідприємницької діяльності на фінансовому ринку в роки непу / Ю.П. Волосник. – Харків: НМЦ "СД", 2002. – 384 с.
2. Пиріг О.А. Ринкові відносини періоду непу в Україні: історичний аспект. Дис. ... докт. іст. наук: 07.00.01 / Олександра Андріївна Пиріг – К., 2002. – 408 с.
3. Сушко О.О. Особливості становлення та функціонування приватного підприємництва в Україні періоду непу (1921-1928): Історико-теоретичний аспект / О.О. Сушко. – К.: Преса України, 2003. – 251 с.

4. Ленін В.І. Чергові завдання Радянської влади// Ленін В.І. Повне зібр. тв. – Т. 36. – С. 155-195.
5. Ленин В.И. Радиogramма Советскому посольству в Берлине, 29 июня 1918 г. // Ленинский сборник. – М.: ОГИЗ: Госполитиздат, 1945. – Т. XXXV. – С. 27-28.
6. Ленін В.І. На боротьбу з паливною кризою. Циркулярний лист до партійних організацій // Ленін В.І. Повне зібр. тв. – Т. 39. – С. 287-290.
7. Ленін В.І. Засідання Комуністичної фракції ВЦРПС 11 квітня 1921 р. // Ленін В.І. Повне зібр. тв. – Т. 43. – С. 147-178.
8. Ленін В.І. Про продовольчий податок (Значення нової політики і її умови) // Ленін В.І. Повне зібр. тв. – Т. 43. – С. 187-224.
9. Ленін В.І. X Всеросійська конференція РКП(б) 26-28 травня 1921 р. // Ленін В.І. Повне зібр. тв. – Т. 43. – С. 273-316.
10. Ленін В.І. Про завдання Наркомюсту в умовах нової економічної політики. Лист Д.І. Курському. 20 лютого // Ленін В.І. Повне зібр. тв. – Т. 44. – С. 380-384.
11. Ленін В.І. Лист до Л.Б. Каменєва, 3 березня // Ленін В.І. Повне зібр. тв. – Т. 44. – С. 411-414.
12. Бухарин Н.И. Избранные произведения / Н.И. Бухарин. – М.: Политиздат, 1988. – XII, 499 с.
13. Рыков А.И. Избранные произведения / А.И. Рыков. – М.: Экономика, 1990. – 495 с.
14. Дзержинский Ф.Э. Избранные произведения / Ф.Э. Дзержинский. – М.: Политиздат, 1977. – Т. 2. 1924-1926. – 1977. – 535 с.
15. Архив Троцкого. Коммунистическая оппозиция в СССР. 1923-1927. – Б.М.: ТЕРРА – TERRA, 1990. – Т. 3. – 256 с.
16. Покровский М. Советская глава нашей истории / М. Покровский // Коммунист. – 1988. – № 16. – С. 84-89.
17. Прокопович С.Н. Что дал России нэп / С.Н. Прокопович // Нэп. Взгляд со стороны: Сборник / Сост. В.В. Кудрявцев. – М.: Моск. рабочий, 1991. – С. 11-57.

18. Бруцкус Б. Народное хозяйство Советской России, его природа и его судьбы / Б. Бруцкус // Вопросы экономики. – 1991. – № 9. – С.126-141; № 10. – С. 137-160.
19. На новых путях. Итоги новой экономической политики. 1921-1922 годы. – М.: Изд. Совета труда и обороны, 1923. – Вып. III. Промышленность. – XV, 423, 17 с.
20. Народное хозяйство России за 1921-22 гг.: Статистико-экономический ежегодник. – М.: Экономическая жизнь, 1923. – 457 с.
21. Наумов Г. Организация промышленности / Г. Наумов // Народное хозяйство России за 1921-22 гг.: Статистико-экономический ежегодник. – М.: Экономическая жизнь, 1923. – С. 324-336.
22. Богданов П.А. Некоторые итоги работы ВСНХ / П.А. Богданов // Народное хозяйство. – 1922. – № 5. – С. 7-18.
23. Промышленность на переломе: Сб статей. – М.; Л.: Центр. упр. печати ВСНХ СССР, 1925. – 308 с.
24. Святицкий Н. Организация Российской государственной промышленности / Н. Святицкий. – М.: Изд. ВСНХ, 1924. – 52 с.
25. Розенфельд Я.С. Промышленная политика СССР: 1917-1925 гг. / Я.С. Розенфельд. С предисл. А.М. Гинзбурга. – М.; Л.: Плановое хозяйство, 1926. – 552 с.
26. Кустарная промышленность СССР. Сб статей и материалов под ред. С.П. Середы. С предисл. Ф.Э. Дзержинского. – Вып. I. – М.: Изд. Центр. Упр. Печати ВСНХ СССР, 1925. – 158 с.
27. Государственные и местные денежные налоги и сборы. – Рыбинск: Изд. Рыбинского губ. Политпросвета, 1922. – 21 с.
28. Гензель П.П. Система налогов Советской России / П.П. Гензель. – М.; Л.: Экономическая жизнь, 1924. – 86 с.
29. Белкин Г. Рабочий вопрос в частной промышленности / Г. Белкин. – М.: Вопросы труда, 1926. – 151 с.
30. Горошков Ю.П. Частная промышленность в СССР / Ю.П. Горошков // Местная промышленность и торговля. – 1925. – № 1. – С. 18-30.

31. Кролюницкий Н. Частный капитал в кустарной промышленности / Н. Кролюницкий // Местная промышленность и торговля. – 1925. – № 5-6. – С. 41-44.
32. Л.Ш. Аренда и ее современное состояние // Народное хозяйство. – 1921. – № 11-12. – С. 238-248.
33. Борисовская В. Арендная промышленность РСФСР / В. Борисовская // Местная промышленность и торговля. – 1925. – № 11-12. – С. 58-69.
34. Городисский Д.А. Аренда государственных промышленных заведений и необходимые ее изменения / Д.А.Городисский // Плановое хозяйство. – 1926. – № 10. – С. 77-83.
35. Моргенштиерн В. Мелкая промышленность в 1921 г. / В. Моргенштиерн // Народное хозяйство. – 1922. – № 4. – С. 42-53.
36. Петров Е.П. К вопросу об экономике мелкой промышленности / Е.П.Петров // Экономическое строительство. – 1925. – № 7. – С. 1-9; № 8. – С. 1-12.
37. Петров Е. К постановке организационного вопроса о кустаре / Е. Петров // Экономическое строительство. – 1925. – № 9-10. – С. 8-14.
38. Гурьев А.А. Обложение промышленности и торговли в 1922/23 г. и за первое полугодие 1923/24 г. / А.А. Гурьев // Экономическое обозрение. – 1924. – Вып. 17/18. – С. 31-45.
39. Частный капитал в народном хозяйстве СССР. Материалы комиссии ВСНХ СССР. Под общ. ред. А.М. Гинзбурга. – М.; Л.: Промиздат, 1927. – 566 с.
40. Ларин Ю. Частный капитал в СССР / Ю. Ларин. – М.: Госуд изд., 1927. – 312 с.
41. Мингулин И.Г. Пути развития частного капитала / И.Г. Мингулин. – М.; Л.: Моск. рабочий, 1927. – 164 с.
42. Кондурушкин И.С. Частный капитал перед советским судом: Пути и методы накопления по судебным и ревизионным делам 1918-1926 гг. / И.С. Кондурушкин. С предисл Д.И. Курского. – М.; Л.: Гиз, 1927. – XVI, 240 с.

- 43.Куперман О. Социально-экономические формы промышленности СССР. – М.; Л.: Госуд. изд., 1929. – 151 с.
- 44.Фабричный А. Частный капитал на пороге пятилетки: Классовая борьба в городе и госаппарат / Ком. Академия, Ин-т сов. строительства и права. – М.: Изд. Ком. Академии, 1930. – 54 с.
- 45.Шапиро Д. Кустарно-ремесленная промышленность // Плановое хозяйство. – 1927. – № 6. – С. 76-89.
- 46.Шапиро Д. Пути и перспективы "кустарного производства" // Проблемы экономики. – 1929. – № 7-8. – С. 126-135.
- 47.Квириг И.К. К вопросу о кустарной промышленности // Плановое хозяйство. – 1927. – № 2. – С. 18-35.
- 48.Биишев А. Очередные задачи в области кустарной промышленности // Вестник промысловой кооперации. – 1928. – № 1. – С. 8-12.
- 49.Гухман Б.А. Методологические замечания к исследованию мелкой промышленности // Экономическое обозрение. – 1929. – № 11. – С. 61-72.
- 50.Ржевусский М. Налоговое бремя в СССР // Экономическое обозрение. – 1927. – № 4. – С. 131-140; № 5. – С. 156-186.
- 51.Постников Г.В. Обложение частного капитала // Частный капитал в народном хозяйстве СССР. Материалы комиссии ВСНХ. – М.; Л.: Промиздат, 1927. – С. 185-205.
- 52.Казаков П.К. Обложение сверхприбылей // Вестник финансов. – 1927. – № 4. – С. 32-39.
- 53.Радецкий Ф. Кредит и частный коммерческий капитал // Экономическое обозрение. – 1927. – № 4. – С. 141-159.

Ткаченко, І.В. Проблеми приватного підприємництва у промисловості радянської держави періоду нової економічної політики в російській історіографії 1920-х рр.[Текст] / І.В. Ткаченко // Історичний архів. Наукові студії: зб. наук. праць / ЧДУ ім. П. Могили. - Миколаїв, 2008. - Вип. 1. - С. 20-28.